

JOLSVAI ANDRÁS

KÖLCSEY, A KRITIKUS ÉS AZ OLVASÓKÖZÖNSÉG

Kölcseynél senki sem látta tisztábban, hogy a *polgári* olvasóközönség, amely a tudományos kritika valódi értője lehet, amelyre a kritika valóban hatást gyakorolhat, Magyarországon hiányzik. Ugyanakkor meg volt győződve arról is, hogy a magyar irodalom továbbfejlődésének elengedhetetlen feltétele a kritika.¹ Sőt tökéletesen látta az ellentmondást két kiinduló állítása között. Mégis megpróbálta a lehetetlent, s úgy tett, mintha e művelt, polgári olvasóközönség már létezne. Hozzá intézte tehát szavait.

Kölcseynek a Tudományos Gyűjteményben közzétett három kritikája tudatos hadüzenet a korabeli irodalmi állapotok ellen.² Legfőbb mondanivalója éppen az, hogy ha hiányzik a művelt, az alkotót értő és irányító nagyközönség, akkor még a legnagyobb tehetségű költő is tévútra jut, elkallódik. E tétel illusztrálására a Csokonairól szóló bírálat³ volt a legalkalmasabb.

Kölcsey Csokonaiban igazi tehetségét elpredáló, az alantas ízlésű olvasóközönséget kiszolgálni igyekvő, tragikus sorsú poéta típusát látja, akinek nem volt módja ösztönös tehetségét megfelelő stúdiumokkal kicsiszolni és magasabb fokra emelni, aki tehát valójában áldozatává vált műve-

¹ Kerecsényi Dezső: *Kölcsey Ferenc*. Bp., é. n. (1940) 62–63.

² Kölcsey kritikáiról: Szegedy Dezső: *Kölcsey esztetikai dolgozatai*. Egyetemes Philológiai Közlöny 1897. 318–334., Nagy József: *Kölcsey mint kritikus*. ItK 1909. 257–281., Császár Elemér: *A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig*. Bp., 1925. 56–84.

³ Kölcsey Ferenc: *Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítéltetései*. T. GY. 1817. III. 107–118.

letlen közönségének. Kölcsey tehát egyértelműen a kort, a szellemi miliőt teszi felelőssé Csokonai sorsáért.⁴

A másik Kölcsey-kritika, a Kis Jánosról szóló,⁵ egy pontosan ellenkező költői utat mutat be. Kis sokkal szerényebb tehetségű alkotó (Kölcsey szerint is!), mint Csokonai, őt azonban szerencsésebb sorsa és kedvezőbb személyiségjegyei hozzásegítették, hogy kisebb tehetségét teljes mértékben kibontakoztathassa. Kis János Kölcsey szemében és általában a korabeli irodalmárok szemében a művelt és kiegyensúlyozott középszer megtestesítője, a literatúra hasznos közkatónája, vagyis a művelt polgári olvasó előhírnöke, akiben nem az a lényeges, hogy ír, hanem hogy van.

A Berzsenyi-recenzió⁶ pedig arra kíván példát szolgáltatni, hogy az olvasóközönség ítélete alól még a legnagyobb, legjelentősebb költők sem vonhatják ki magukat. Az irodalmi sérthetetlenség, vallja Kölcsey, gátolja a publikum esztétikai nevelését, a valódi értékrend kialakulását, s természetesen kárára van az alkotónak is, aki ily módon azt hiheti, minden leírt sora tökéletes. E tétel bizonyítása annyira fontos Kölcsey számára, hogy a recenzió szinte észrevétlenül átlendül dicséretből elmarasztalásba, s a tanulmány egésze inkább negatív megítélést sugall. Pedig Kölcsey valóban a legnagyobbak között tartja számon Berzsenyt, leszögezve, hogy „ő sohasem a tárgytól veszen lelkesedést, hanem önmagától, önmagából ömlik ki minden szó, minden gondolat”,⁷ ami egyértelmű utalás a tanulmány kezdő gondolatára a poétáról

⁴ „Így tehetne volna még egy hosszabb élet s kedvezőbb körülmények Cs.-t többnek, mint így lehetett. De mivel neki táplálást nyújtó hivatala nem volt, s éltének nagyobb részét másoknál . . . töltögette, hozzájárulván ehhez a versírásbeli nagy könnyűsége is, hirtelen ragadtatott alkalmi verselésekre, s az ilyenek a legerősb géniuszt is elnyomják.” *I. m.* 110.

⁵ Kölcsey Ferenc: *Kis János Versei*. T. GY. 1817. II. 124–129.

⁶ Kölcsey Ferenc: *Berzsenyi Dániel Versei*. T. GY. 1817. VII. 96–105.

⁷ *I. m.* 99.

és a versificatorról,⁸ s nem jelent kevesebbet, mint hogy Berzsenyi Kölcsey szemében valódi alkotó tehetség, olyan zseni, aki évszázadonként csak egyszer születik. „Az a költő, ki ily ódákat zengett, kevélysége lehet a nemzetnek”⁹ — hangsúlyozza még egyszer a recezens. Az ezt követő kifogások: a provincializmusok, a zsenigék, az önismétlések és a kimerültség felemlegetése az összképen mit sem változtat.

Mégis ezek lesznek a kritika legfontosabb, legsúlyosabb kijelentései, hiszen itt valójában már nem Berzsenyiről van szó, hanem Berzsenyi kapcsán annak az elméleti tételnek az illusztrálásáról, hogy a legnagyobbak sem tökéletesek. Ha Klopstockban, Matthissonban és Homéroszban is vannak hibák, hogyne lehetnének Berzsenyiben?¹⁰ Kölcsey Ferenc irodalmunk sorskérdésének tartja, hogy tisztán lássuk helyzetünket, hogy tudjuk, nem tartunk még ott, ahol az előtünk járó nyugat-európai nemzetek. Mert ha ezt nem tudjuk, ott sem tarthatunk majd, ahova lehetőségeink szerint eljuthatnánk.

E három kritika legfontosabb tanulsága éppen az, hogy a társadalom adott fejlettségi foka nem csupán az irodalmat mint „alkotások összességét” határozza meg, hanem az irodalmat mint intézményrendszert is. Kölcsey legnagyobb tévedése nem e három költőnek a maitól teljesen eltérő megítélésében van, hanem abban, hogy azt hitte: a kritikusra nem érvényesek azok a környezeti feltételek, amelyek a szépírók lehetőségeit megszabják.

E korszak kedvelt és gyakran hangoztatott közhelye, hogy a nemzetek fejlődése hasonló az egyes ember fejlődéséhez: azaz nekik is van gyermek-, ifjú-, felnőtt- és öregkoruk, s mindegyik korszakhoz szorosan kapcsolódik a szellemi alkotások egy-egy jellegzetes csoportja. E — Herdertől eredez-

⁸ „A Poeta és a Versificator úgy különböznek egymástól, mint Archimedes és az Ács, amaz, ki a machinát kigondolta, ez ki azt útmutatás szerint kifaragta.” *I. m.* 96.

⁹ *I. m.* 100.

¹⁰ *Kölcsey Ferenc minden munkái.* Bp., 1887³. X. 46.

tethető¹¹ – felfogás szerint a lírai költészet virágkora a nemzet ifjúkorával, illetve a felnőttkor küszöbével esik egybe.¹² A XIX. század első fele a kortársak általános felfogása szerint a magyar nemzet életének éppen e szakasza. Kölcsey, aki később ezt a gondolatot a legrészletesebben fogja kifejezni,¹³ tehát pontosan tudja, hogy a körülmények döntő mértékben meghatározzák az alkotó lehetőségeit. Mint kritikus, mégis figyelmen kívül hagyja ezt a tényt, illetve dacosan szembefordul a körülményekkel, remélve, hogy tettével új felismerésekre serkenthet, ledöntheti azokat a gátakat, amelyek irodalmunk továbbfejlődésének – polgárosodásának – útjában állanak.

Általánosan elterjedt nézet, hogy ebben a küzdelemben Kölcsey alulmaradt.¹⁴ Nem kétséges, hogy ő maga így éli meg az eseményeket; s ez a pesti kudarc egész további pályafutását befolyásolja, sőt meghatározza.¹⁵

A recenziók utóéletének tanulságait azonban nemcsak ő vonja le (hogy mi módon, erről később ejtünk szót), hanem

¹¹ J. G. Herder: *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások*. Bp., 1978. 575.

¹² Ezzel a tétellel a Tudományos Gyűjteményben is gyakran találkozunk. Fejér György például így ír: „A Literatura a Nemzetek lelki életének foglalattya általjában. . . Minden nemzetnek van e tekintetben is ifjú, közép és érett kora. Az ifjúkor közönségesen a Poétai mívvel virul; a közép kor tudományos munkákat természet, s az érett kor szép mesterségi s philosophiai gyümölcsökkel díszeskedik.” Y (Fejér György): *A Philologiára egy tekintet*. T. GY. 1823. I. 64.

¹³ „Egész nemzeteknek, szintúgy mint egyes embereknek megvannak az ő különböző koraik. Gyermekkorból virul fel ifjúságok, ifjúból érnek férfivá, s férfikoroknak erejét az öregségnek lankadása váltja fel.” stb. Kölcsey Ferenc: *Nemzeti hagyományok*. In: *Minden munkái*. III. Bp., 1886³. 5–6. (A dolgozat először 1826-ban jelent meg az Élet és Literaturában.)

¹⁴ Fenyő István: *Haladás és maradiság harca a Tudományos Gyűjteményben*. In: *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Bp., 1979. 294.

¹⁵ Nemcsak abban az értelemben, hogy Kölcsey végül is e kudarc miatt nem lett kritikus, hanem, ezzel összefüggésben szerepet játszott (játszhatott) „pályamódosításában” is, azaz résztvállalásában a megyei, majd országos politikai életben.

a Tudományos Gyűjtemény szerkesztői és olvasói is. Az eredmény ezúttal ismét kompromisszum lesz, amely azonban már „magasabb fokon” jöhet létre. E kompromisszum megértéséhez fel kell idéznünk a kritikák fogadtatását is.

Tudjuk, a Csokonairól szóló dolgozat már évekkel korábban készen volt, Kölcsey elküldte Döbrenteinek az Erdélyi Múzeum számára, a szerkesztő azonban nem merte közölni, mert félt, hogy elidegeníti, visszariasztja közönségét.¹⁶ E kritikát tehát a korabeli írotársadalom egy része már ismerte, s a benne kifejtett nézetek nem voltak idegenek az írók többségétől. (Gondoljunk csak Kazinczynak Csokonairól alkotott, s ez idő tájt széles körben ismer véleményére.)¹⁷ Hogy tehát a kritikát e Tudományos Gyűjtemény szerkesztősége különösebb vita nélkül közreadta, jelzi, hogy a pesti írók – legalábbis ebben a kérdésben – vállalták a „kazinczyánus tanok” támogatását, tudva pedig, hogy ezzel kivívják a „debreceniek” ellenérzéseit.

Ez természetesen be is következett. Az ellentámadások¹⁸ közül a Gyűjtemény csak egyet közöl, Pálóczi Horváth Ádám névtelenül közreadott verses levelét, „A meghallt Csokonai Vitéz Mihály az élő Kölcsey Ferencznek”¹⁹ címmel, amely nem több egy összetákolt, dühös gúnyiratnál. Meg sem próbál esztétikai érvekkel támadni, csupán azt bizonygatja, hogy az igazi zseniket sohasem ismerte fel koruk, s mivel Csokonait is félreismerik, tehát ő is zseni, akit az utókor áldani fog. Pálóczi műve, amely csak megerősíthette Köl-

¹⁶ Fenyő István: *Az irodalom reszpublikájáért*. Bp., 1976. 191.

¹⁷ Kazinczy még Csokonai nekrológiájában is így ír: „... az ő affektált és nem affektált mizantropiájából úgy sugárlott ki mindig az emberi szeretet, mint affektált cinizmusából az esztétikai lélek.” (*Kazinczy Ferenc Művei*. I. Válogatta Szauder Mária. Bp., 1979. 725.)

¹⁸ Kölcseyt a kritika után több támadás is érte. [Fenyő: *I. m* (1976) 196.] Ezért is figyelemre méltó, hogy a Tudományos Gyűjtemény nem ad közre egy névtelen Kölcsey-ellenes vitairatot, amely 1817. december 21-én érkezik a szerkesztőségbe. (A Tudományos Gyűjtemény számára beküldetett. . . OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3.)

¹⁹ T. GY. 1818. VIII. 126–143.

csejt igazában, jellemző módon a *Tudománybéli Jelentések*-ben látott napvilágot, már ezzel is jelezve, melyik írói csoport pártján állanak *inkább* a szerkesztők.

Tudva, hogy a pesti írók a különböző irányzatok kiegyenlítésén, megbékítésén fáradoztak elsősorban, a Csokonai-kritika felvállalása és utóélete arra figyelmeztet bennünket, hogy a tízes évek végére a „debreceni” írócsoport elvesztette azt a pozícióját, amelyet a századforduló táján még magáénak tudhatott. (Gondoljunk pl. az Árkádia-perre.)²⁰ A pestiek tehát a „többség” kedvéért hajlandónak mutatkoztak egy visszaszorulóban lévő irodalmi csoportot (irányzatot) feláldozni. Meg kell persze jegyeznünk, hogy ez a „többség” korántsem volt egységes Csokonai megítélésében,²¹ noha a dunántúliaknak éppúgy komoly fenntartásaik voltak életművével szemben, mint akár Kazinczynak, akár Dessewffynek, aki pedig – éppen különleges eredetisége miatt – a legjelentősebb költők között tartotta számon Csokonait. Tegyük még hozzá: a pesti szerkesztők döntésébe az is belezáratott, hogy – az előbbiekkal nyilvánvaló összefüggésben – a Tudományos Gyűjteménynek alig néhány debreceni előfizetője volt.²² Fejéréknek tehát nem kellett attól tartani, hogy a kritika miatt elvesztik közönségüket.

A legtöbb elismerést a Kisről szóló recenzió szerzi Kölcseynek. „Mely és mennyi erő van abban a derék ifjában! mely *érett* az, amit ő mond!”²³ – örvendez Kazinczy. A megbírált poéta így nyilatkozott: „Kölcsey recenziója lehetetlen, hogy akárkinek jobban tetszhetnék, mint nekem. Mely tiszta

²⁰ A per anyagát közli: *Pennaháborúk. Nyelvi és irodalmi viták 1781–1826*. Szerkesztette Szalai Anna. Bp., 1980. 397–448.

²¹ Csokonai korabeli megítéléséről. Haraszi Gyula: *Csokonai Vitéz Mihály*. Bp., é. n. 349–362.

²² 1817 végén *egyetlen* (azonosítható) debreceni előfizetője sincs a folyóiratnak, de mivel van ágense, nyilvánvaló, hogy csekély számú előfizetőnek kellett lennie a városban, ha az előfizetői lajstromon nincs is lakóhelyük feltüntetve.

²³ *KazLev* XV. 120.

ízlés, mely érett ész, mely józan és szelíd kritika! Vajha sokan volnának, akik a Poézis műveirez úgy értenének, mint ő, vajha sokképpen közölné lelkét, s gyújtana sokakat példájával.”²⁴ A bírálata a szerkesztőséget is elbűvölte. „Így kell recenseálni, így, így! Prof. Fejér ezt sikoltozza szüntelen”²⁵ – számol be a hangulatról Szemere.

A legnagyobb vihart a Berzsenyiről írt recenzió okozza. „Természetesen”, hiszen a niklai remetét akkor már az ország legkiválóbb költői között tartották számon. Leggyakrabban Kisfaludyt, Kazinczyt, Kist és Virágot sorolták ide, rajta kívül aztán gyakran említik a már elhunyt, de hatásában csak ekkor igazán élő Dayka Gábort is – hiszen kötete ugyanabban az évben jelent meg, mint Berzsenyié. Berzsenyi éppen ekkortájt állt népszerűsége tetőfokán. Versei néhány év alatt két kiadást értek meg, számos ünnepséget rendeztek tiszteletére az ország minden részén, több megye táblabírójává választotta, dicsérő kritikát kapott Bécsben is.²⁶ Keszthelyen éppúgy a legkiválóbbak közé számították, mint Pesten vagy Széphalmon. Népszerűségét Berzsenyi nem csupán kiemelkedő tehetségének köszönhetette, hanem annak is, hogy benne egyaránt megvolt az ősi állapotokat idealizáló, erkölcsvédő hazafiság és az uralkodóház iránti tolerancia, az egyéni teremtőerő és a „kanonizált” formakultúra iránti fogékonyság és tisztelet, a nyelvteremtő fantázia és a dunántúli nyelvjárás védelme, őrzése. Költészetét tehát minden irodalmi irányzat képviselői a magukénak érezhették.

Kölcsey tehát éppen a Berzsenyiről írt cikkben tekint el leginkább a korabeli irodalmi állapotoktól. Érthető, hogy már a szerkesztőségi ülésen kitört a vita. Vitkovics Mihályt idézzük: „Eltávoztod után itten Pesten különös nem történt: egyedül a különös gyülekezet áprilisnak 23-án tartatott

²⁴ *KazLev* XV. 154.

²⁵ *KazLev* XV. 144.

²⁶ Leopold Petz bírálata a Wiener Allgemeine Literaturzeitung 1815. május 15-i számában jelent meg. (Vö. *Berzsenyi Dániel művei*. Bp., 1985. 758.)

Trattnernél, és oly különösséggel, mint azelőtt. De mégis annyiban különb gyűlésnek mondhatni ezt, mivel a te Recenziód felolvastatott. Fel, és nagy lárma között; mert Szedliczkyn és rajtam kívül mindenik ellene szolt; ellene, de nem principiumból, hanem az előtted tudva lévő féltékenységből, hogy módot nyújtasz nemzetünk elleneinek ellene kikelni . . . Az egész polémikának az lett a befejezése, hogy engednéd meg a Recenziódat ottan kezdve: „Berzsenyi a maga poétai karakterét a következő négy sorban ráphaeli lélekkel nyomta ki” – a Gyűjteménybe benyomtatni.”²⁷ Rendkívül becses dokumentum ez a levél: egyértelműen kiderül belőle, hogy ha voltak is a pesti szerkesztőknek kifogásaik a kritika *Berzsenyire vonatkozó* részeivel kapcsolatban, ezeket *meg sem említették*. Vagyis ezúttal nem csupán egy szűk irodalmi csoport, hanem az egész íróársadalom elfogadott ítéletével helyezkedtek szembe a magas szintű kritika meghonosítása érdekében. „Csak” a külföldi olvasóközönség előtt nem voltak hajlandóak – ezúttal sem – „sötét képet” festeni (festetni) magunkról. Ezért ragaszkodtak ahhoz, hogy Kölcsey hagyja el dolgozata teljes bevezetését, amelyben költészetünk évszázados elmaradásáról szólt. Ez a bevezetés azonban végül is *nem maradt el*, a cikkből két bekezdést – a német, dán, olasz, szerb költészet magasrendűségére vonatkozót – húztak ki csupán. *Csupán*, mondhatjuk bátran, hiszen látjuk, a szerkesztőség ennél jóval többet sérelmezett a dolgozatban. Ám a megjelentetés érdekében elmentek a *legvégsőig* is: annyira fontos volt számukra a kritika. (Más kérdés persze, hogy ez a „csupán” éppen elég volt Kölcseynek, hogy hátat fordítson a Gyűjteménynek, „amíg a Jankovichianismo-Horvátianismus tartand”).²⁸

Igazán sajnálhatjuk, hogy az 1817-es szerkesztőségi ülésekről nem készült (vagy csak mindeddig nem került elő) jegyzőkönyv. Így nem tudhatjuk, hogy Jankovichon, Hor-

²⁷ *Vitkovics Mihály művei* III. Bp., 1879. 71.

²⁸ *Kölcsey Ferenc válogatott művei*. Bp., 1975. 968.

váton, Vitkovicson és Szedlitzkyn kívül²⁹ kik voltak jelen ezen a tanácskozáson, kiknek kellett tehát szembenézni azzal az ellentmondással, amely a kritika léte és a korabeli társadalmi viszonyok között feszült. De akárkik voltak is, ne feledjük: ha megtorpanva-megszeppenve, félve is, egyéni véleményüket félretéve mégis egyértelműen *a kritikára szavaztak*.

Berzsenyi Dániel élete végéig nem heverte ki azt a meg-rázkódtatást, amely ezzel a recenzióval érte. Nem e dolgozat feladata végigkísérni a Berzsenyi–Kölcsey-vita különböző állomásait,³⁰ sem azt az egyébként igen izgalmas folyamatot, ahogyan a két költő esztétikai álláspontja közeledett egymáshoz a következő évtizedekben – miközben személyes viszonyuk semmit sem javult, hiszen mindez az irodalmi intézményrendszer átalakulására *semmilyen hatással nem volt*. Szempontunkból *csupán ez a tény érdemel figyelmet*. Ti. hogy bár az ország egyik legjelentősebb költője szinte belerokkan e kritikába, s minden lehetőt elkövet, hogy recenzióját befeketítse, sőt magát a kritikát is diszkreditálja,³¹ mindezzel azonban csak saját elszigeteltségét növeli. Mert, bár szinte szó szerint ugyanazt írja, amit a szerkesztőség *gondolt* ([Kölcsey] „ahelyett, hogy tanítana, vagy tanítani tudna, mocskolódik, . . . a magyar írókat csúfokká, az idegeneket oraculumokká teszi s a magyar nemzetet Európában legistentelenebb népnek szidalmazza”),³² ezt akkor már nem illik megírni, mint ahogy lényegében véve az ilyen-fajta személyeskedő antirecenzió sem illendő.³³ Hogy Kis

²⁹ Vö. Vitkovics *i. m.* 71.

³⁰ E kérdést részletesen tárgyalja: Csetri Lajos: *Berzsenyi vitái Kölcsey recenziójával*. ItK 1983/5. 463–481.

³¹ „A recenzió szükséges gonosz” – írja Berzsenyi az „Antirecenzió” első változatában. *Berzsenyi Dániel művei*. Bp., 1985. 201.

³² Berzsenyi: *I. m.* 202.

³³ Thaisz 1819-es programcikkében (T. GY. 1819. I. 10–14.) kijelenti, hogy antirecenziókat többé nem közöl. Noha ezt a tervét nem tudja maradéktalanul végrehajtani, amikor oly sok év után közre-

János oly nagy becsben állott kortársai szemében, ahhoz hozzájárult a kritikához való „példamutató” viszonya is. Kis ezúttal is mintát adott (pontosabban külföldi mintát követett). Egy olyan mintát, amelyet a Tudományos Gyűjtemény szerkesztői is követendőnek találtak ugyan, de amelyet a sajátos magyar viszonyok miatt mindig csak megalkuvásokkal követhettek. A Berzsenyi–Kölcsey affér azonban éppen arról győz meg bennünket, hogy *a nyitás a polgári irodalmi viselkedéskultúra felé igenis megtörtént.*

A Tudományos Gyűjtemény júliusi száma 1817 szeptemberében jutott el Berzsenyihez. (Ez is egy fontos adalék a korabeli irodalmi állapotokhoz. A költő maga is előfizetője volt a lapnak, amely általában rendszertelenül és késve érkezett meg hozzá. Még ősszel is egyik barátjának kölcsönadott példányát olvashatta csak.)³⁴ A felháborodott Berzsenyi azonnal hozzákezd a válasz megírásához, melynek első változatával (egy Kazinczyval történt gyors levélváltás után)³⁵ az év végére el is készül, s felküldi azt a pesti szerkesztőségnek.

Fejérék ezt az írást a beérkezett munkák lajstroma szerint³⁶ 1818. április 4-én vették kézhez (iktatták?). Az antirecenziót a bevett szokás szerint két szerkesztőségi tagnak kellett (volna) lektorálnia. A szerkesztőségi jegyzőkönyvek hiányossága miatt nem tudhatjuk, kik voltak az első lektorok.

A szerkesztőség igen hamar meghozta döntését, amelyet Teleki József feljegyzésében ismerünk: „Nem lehet ugyan

---

adja Berzsenyi válaszát (Észrevételek Kölcsey recenziójára. T. GY. 1825. IX. 98–130.), azt is csak a Megcáfolások és Igazítások rovatban hozza, s ez, mint mindig, azt jelenti, hogy a szerkesztőség elhatárolja magát a cikktől.

³⁴ *KazLev* XV. 312.

³⁵ *KazLev* XV. 331., 341.

³⁶ A Tudományos Gyűjtemény számára beküldetett, kinyomtatott és visszaküldetett Értekezéseknek Recenzióknak Tudománybéli Jelentéseknek s. t. e. f. feljegyzése. 1817. 1818. OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3.

tagadni, hogy Berzsenyinek, ezen kellemetes költőnek neve alatt akármi tsekély sorok-is Tudományos Gyűjteményünknek nem kis dísz adnának és hogy ezen antikritikában sok szép, helyes és gyeniális gondolatok foglaltatnak; de mégis az abban előforduló számos sértegető kifejezések, és az egész munkának polémiai eránya annak felvételét tilalmazzák, az általa adandó rossz példa a más hasonló foglatú antikritikáknak visszavetésében kezeinket megkötvén. – Egyébaránt annak kiadását hosszúsága-is majdnem lehetlenné teszi, köteteinkbe a más nevezetesebb tárgyak tekintetéből tsak egy kis szeletke mérettetvén ki az antikritikák számára. Melyre nézve azt a szerzőnek oly kéréssel ítélem visszaküldendőnek, hogy azt újra által nézván, tulajdon ítélete szerént minden keményebb szemét sértő kifejezésektől szorgosan megtisztítván, vagy jóval megrövidítve, vagy inkább egy értekező mint antikritikai formába öltöztetve, hogy így az értekezések közé vétethessék fel.”³⁷ A Telekire mindig oly jellemző kimért és udvarias fogalmazás ne tévessen meg bennünket. Egyértelmű és határozott elutasítás ez. A szerkesztőség – számos fenntartása ellenére – Kölcsey, azaz a kritika mellé állt. A határozott szerkesztőségi állásfoglalást elősegítette egy olyan nagy jelentőségű tény, amely addig ismeretlen volt irodalmi életünkben: ugyanis *a közönséget érdekelni kezdte a kritika*. Mégpedig olyan mértékben, amelyet a szerkesztők nem hagyhattak figyelmen kívül. Jellemző a megváltozott helyzetre, hogy Trattner éppen ekkoriban írja Kazinczynak: műveiről recenziót kíván készíttetni Horvát Istvánnal, talán akkor jobban fogynak.³⁸ S ez az oka annak is, hogy a pesti szerkesztőség szinte rímánkodik a fővárosból eltávozott Kölcseynek, folytassa kritikai munkásságát. „Mindennel bír ez a Tudományos Gyűjtemény – írja neki Vitkovics 1818. február 19-én –,

³⁷ A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtára (a továbbiakban: Ráday-Könyvtár) Szemeretár. 7. kötet. Nr. 45.

³⁸ *KazLev* XV. 243.

csak egygyel nem, tudniillik dolgozó tagokkal. Annyi a disponens, mint a fűszál; de az operátorok kívántatnak. Ha így megy, eláll, mint a száradtpataki malom. Téged általam kérnek, hogy kritizálj, recenseálj. Kérlek hát, ha kérelhetetlen nem vagy, felejtsd el bűnünket, és irgalmazz minékünk a te irgalmaddal, hogy el ne vesszünk bűnünkben, és azt ne mondja ellenségünk: nem segít Istenünk.”³⁹ Mondhatnánk: Vitkovicsot baráti szálak fűzték Kölcseyhez,⁴⁰ véleménye talán nem is tükrözi az egész redakcióét. Ez azonban nem így van. Bizonyosságul idézzünk egy 1817. május 20-án kelt levelet:

„Kedves Barátom!

Mivelhogy Te Pested elhagytád anélkül, hogy szerencsém lehetett volna Tőled elbúcsúzni, kéntelen vagyok soraink által barátságunkat fentartani; Legelőbb is arra kérlek kedves Barátom! engedj Tudós Urak kívánságainak és *hagyd el Berzsenyi Recenziójában ámi nemzetünket serti*, iszen tudni való, hogy nekünk poétáink voltak és a Rácz litteratura csak feljül nem haladta a miénket; Intézetünk ez által igen sokat vesztene, mert az olvasóknak legnagyobb része ezért haragudna, és nem segítenék igyekezetünket, pedig mennyi hasznot nem hajthat ez a Tudományos Gyűjtemény, ha több esztendeig folytatódik. — Az olvasók száma már annyira nevededik, hogy e holnap vége *felé már 560 előfizető lészen*, és mivelhogy napról napra szebb darabok belé menek, Esztendő végéig szinte Ezerre felviszem, még eddig mindennütt köz kedvességet nyert, az következő darabok mindenik 10 árkusból állani fog, e mellett még portrékat és Rendeket Csinos réztáblákban vésve és illuminálva adunk. —

Második kérésem arra megyen, hogy Te vagy Értekezéseket vagy Recenziókat dolgoznál, legalábbis egyet mostan.

³⁹ Vitkovics: *I. m.* 75.

⁴⁰ Sőt, üzleti szálak is, hiszen ő volt a Kölcsey-család pesti ügyvédje.

Pesti vásárkor felküldenéd, mert bizony a nélkül, hogy én neked hízelkedjek, meg kell vallanom, Recenzióid mindenütt dicsértetnek, kiki csak azt mondja, bár Kölcsey minden darabhoz egy nehányat készítene: engedj tehát kedves barátom Hazánkfiái kéréseknek, dolgozzál a mit akarsz, és meg ne vesd kérésünket. Addig is, míg felelettel megszerencséltesz, csakoll hú barátod, Trattnered.”⁴¹

Trattner levele nemcsak ahhoz szolgáltat adalékot, hogy milyen hosszú ideig tartott a Berzsenyi-kritika megrövidítése körüli harc (Kölcsey már májusban is azt írja Kazinczynak: „... az álmodott sértegetéseket engedném elhagyni! de én nem, édes Uram Bátyám! de én nem!”),⁴² s nemcsak arra bizonyíték, hogy immár megváltozott a közönség hozzáállása, igénye, azaz többé-kevésbé maga a közönség is, hanem azt is megmutatja, hogy a szerkesztőség tökéletesen tisztában volt Kölcsey kiemelkedő tehetségével, s azzal a veszteséggel, amelyet számukra távozása jelentett. Sokáig reménykedtek visszatérésében, újbóli jelentkezésében, s ezt a lehetőséget a közhiedelemmel ellentétben Kölcsey sem zárta ki egészen. Igaz, az egyik lasztóci levelében⁴³ azt írja Kazinczynak, nem küld több cikket a Tudományos Gyűjteménynek, amíg ott Horváték a hangadók. Ám ugyanekkor, valószínűleg éppen Lasztócon,⁴⁴ hozzákezd egy Daykáról szóló kritikának. (Ez, árulkodó módon ezekkel a szavakkal kezdődik: „A poétai geniet, mind minden más geniet a világon, közönséges regulák által meghatározni nem lehet.”,⁴⁵ bizonyítva, hogy zseni-elméletét a Berzsenyi-kritika után felülvizsgálni igyekszik.) Ebben az időben tájékoztat arról is, hogy Virág művészetét készült megbírálni.⁴⁶ Kölcsey tehát hosszú belső vívódás után fordít hátat a kritikának (és ami ugyanazt

⁴¹ Ráday-Könyvtár. Szemeretár. 7. kötet. Nr. 24.

⁴² *Kölcsey Ferenc minden munkái*. Bp., 1887^a. 173.

⁴³ Vö. 28. jegyzet.

⁴⁴ Kerecsényi: *I. m.* 65.

⁴⁵ Ráday-Könyvtár. Szemeretár 7. kötet. Nr. 41.

⁴⁶ Kölcsey: *I. m.* (1975) 971–972.

jelentí, a Tudományos Gyűjteménynek, mert hiszen ekkoriban hasonló jellegű orgánúm nem volt több), s ebben jelentősebb szerepet játszott saját sorsának alakulása, mint a közönség vagy a pesti szerkesztőség „ellenállása”.

Ha már a lasztóci leveleket említettük, érdemes talán felfigyelni arra a tényre, hogy minden negatív tapasztalata ellenére milyen erősen hatott Kölcsey gondolkodására a pesti „újságíróskodás”. A Kazinczyhoz címzett három levél⁴⁷ a klasszicizmussal és az addigi mesterrel való szakítás dokumentumaiként szokás számon tartani.⁴⁸ Holott ekkor még Kölcsey nem egy tudatosan kimunkált és elfogadott nemzeti romantikus eszmerendszer talajáról utasítja el Kazinczy artisztikusan szélsőséges, arisztokratikus nyelvújítását és fordítaseszményét, hanem kizárólag a Pesten szerzett társadalmi, „irodalomszociológiai” tapasztalatok birtokában. Kölcsey sehol sem állítja, hogy eredeti művek magasabb rendűek volnának a fordításoknál (sőt tudjuk, éppen ellenkező a véleménye);⁴⁹ egyszerűen leszögezi, hogy a közönség most eredeti műveket kíván, és az író nem teheti meg többé, hogy semmibe vegye a közönség igényét. Korszakalkotó felismerés ez, amelyhez éppen a Tudományos Gyűjtemény segítette hozzá. S azon már nem csodálkozhatunk, hogy éppen a korszak legtehetségesebb, legműveltebb irodalmára jutott erre a gondolatra, aki élete végéig képes maradt saját eszméinek revideálására, továbbfejlesztésére, az új és új korkérdések megválaszolására.

⁴⁷ Uo. 965–975.

⁴⁸ Fenyő István: *Haza s emberiség*. Bp., 1983. 183.

⁴⁹ Kölcsey: *I. m.* (1975) 971.